

Матеріали до історії теріологічних досліджень у Середньому Подніпров'ї: бібліографічні дані

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Materials on the history of theriological research in the Middle Dnipro region: bibliographical data. — A review of key works on the mammalian fauna and other studies of mammals in the Middle Dnipro region. The total number of available specialist-level publications can be estimated at 500–700, and these include both faunistic and ecological studies, as well as research on economic significance and ecophysiology. Four groups of sources are considered: (1) foundational works on fauna, including works from the early 20th century and contemporary bibliographic reviews; (2) studies in the fields of faunistics and the biology of certain groups of mammals; (3) materials from regional conferences, which were either all-Ukrainian or international; and (4) studies of the current status and changes in the mammalian fauna, including 'Red List' and alien species, and historical changes in the region's mammalian fauna.

Вступ

Регіон Середнього Подніпров'я характеризується багатою фауною і відомими дослідницькими центрами, передусім Дніпром (Дніпропетровськом) з його університетом, а також університетськими та заповідними установами прилеглих областей — Черкаської, Запорізької, Полтавської та Кіровоградської (Кропивницької) областей. Відповідно, обсяг знань про цей регіон є значним, проте при підготовці поточного видання «Теріологія в Україні» активність дніпровських та «суміжних» колег виявилася незначною, і пропозиції щодо підготовки статті для одного з розділів цього видання не знайшли авторів. Залишити регіон без уваги було би неправильно з огляду на його історію, тому тут представлено стислий огляд у форматі ключової бібліографії, яка характеризує глибину і обсяги попередніх досліджень. Така бібліографія має стати в нагоді при організації і проведенні нових досліджень.

Загальний обсяг наявної бібліографії автор оцінює у 500–700 основних джерел (без тезових праць). Бібліографічні розвідки обмежено працями останніх 100 років, від оглядів 1930-х років до сучасності, без деталізації поточного стану досліджень, що має стати предметом окремого аналізу. Обсяг регіону обмежено Дніпропетровщиною (Січеславщиною) і прилеглими районами Запоріжжя, Кіровоградщини, Полтавщини, Черкащини.

1. Базові джерела

1.1. Загальні огляди. Інформаційний базис становлять три групи джерел.

Перший блок — фауністика і огляди видів у регіональних зведеннях. Такими є декілька давніх оглядів — «До мамалогічної характеристики степової смуги України. I. Ungulata. Копитні» [Барабаш-Никифоров 1928], «Нариси фауни степової Наддніпрянщини» [Барабаш-Никифоров 1928], «Матеріали до вивчення фавни ссавців Полтавщини» [Зубко 1930], «Матеріали до фавни Mammalia Дніпропетровської округи» [Мілютін 1930].

Другий блок становлять зведення щодо фауни України. Такими є описи історії зоології в Україні [Мазурмович 1972] та описи теріофауни України в цілому в монографіях І. Сокура (1960), О. Корнеєва (1965), В. Абеленцева з кол. (1956, 1968). Важливими для реконструкції складу фауни є давніші праці І. Підоплічка з аналізом сов'язних пелеток (1932, 1937). До цього ж блоку мають бути віднесені огляди мисливської фауни з детальними даними, що стосуються й Подніпров'я [Євтушевський 2012; Волох 2014, 2016].

Третій блок — сучасні узагальнення з оглядами історії досліджень. Ключове з них — монографія «Ссавці (Mammalia)» в серії «Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область» [Булахов & Пахомов 2006]. Важливі замітки є в матеріалах зоологічної конференції 2001 р. (Кривий Ріг) в огляді «До історії вивчення теріофауни Криворіжжя в ХХ столітті» [Євтушенко 2001]. Є великий огляд даних і джерел у підсумках вивчення комахоїдних лівобережної України [Євстаф'єв & Загороднюк 2025].

1.2. Біографічні нариси як джерела інформації. До ювілею Українського теріологічного товариства (2022) було впорядковано два збірники нарисів про колег, що містять не тільки біографічну, але й бібліографічну інформацію. Нариси видано 2022 р. у двох випусках бюлетеню *Novitates Theriologicae* [Загороднюк 2022 a–b]. Наводимо тут перелік дослідників, про яких є нариси у цих виданнях (за абеткою, в дужках — випуск NT і сторінки):

Абеленцев, Василь (nt14: 15–18), Барабаш, Ілля (nt14: 35–38), Булахов, Валентин (nt15: 13–16), Гавриленко, Микола (nt15: 269–272), Голов, Борис (nt14: 94–96), Горбенко, Анастасія (nt14: 97–99), Домніч, Валерій (nt15: 39–42), Євтушевський, Микола (nt14: 112–115), Євтушенко Єлизавета (nt15: 51–53), Козлова, Ганна (nt14: 155–157), Пахомов, Олександр (nt15: 125–128), Писарєва, Марія (nt14: 257–259), Рева, Олександра (nt1545: 151–153), Ружіленко, Надія (nt15: 169–171), Самарський, Сергій (nt14: 279–282), Сологор, Катерина (nt15: 187–189), Чегорка, Петро (nt15: 202–204). Також епізодично тут працювали (аспірантура, початки, приїзди): Вискушенко, Андрій (nt15: 17–19); Волох, Анатолій (nt15: 20–23); Зубко, Яків (nt14: 130–133); Корнієць, Нінель (nt14: 176–178), Мілютін, Микола (nt14: 222–225), Попов, Борис (nt14: 263–266); Решетник, Євдокія (nt14: 267–270).

Загалом тут згадано 25 осіб, і це далеко не повний перелік, оскільки нариси готувалися для дослідників минулого і дослідників поважного віку (60+), а є й чимало нових (як приклад, Галина Задорожна, Наталія Лебедева, Сергій

Шевченко та ін.). Якщо виходити з того, що в кожному згаданому нарисі було до 10 публікацій, то тільки для цього списку авторів маємо до 250 джерел, значна частина яких стосується саме регіону досліджень.

2. Фауністика

Регіон завжди був в центрі уваги фауністів, надто у працях першої третини ХХ ст., і саме йому присвячено і зведення 2006 р. щодо ссавців Дніпропетровщини (див. вище про базові зведення). Проте надалі фауністика затухла, попри унікальність регіону, в якому сходяться лівобережні й правобережні фауністичні комплекси, а так само лісостепові зі степовими. Цей біогеографічний вузол являє собою дуже перспективну точку докладання дослідницьких зусиль, зокрема й через тему Порогів як біогеографічного мосту.

В останню чверть століття праці з важливими фауністичними даними й оцінками стану популяцій низки видів опубліковано такими колегами, як Н. Антонєць, Г. Задорожна, С. Кияк, О. Пономаренко, Н. Ружіленко, С. Шевченко та ін. Такі дані важливі для оцінок історичних змін фауни, зокрема й динаміки появи чужорідних видів [напр., Задорожна & Трифанова 2023], проте з'являються й праці щодо рідкісних видів, передусім степових гризунів [напр., Korobchenko & Zagorodniuk 2016; Пономаренко *et al.* 2022]. Мапи для всіх видів ссавців, поширених на Дніпропетровщині, опубліковано у книзі Л. Булахова й О. Пахомова [2006]. Великого значення набувають і ретроспективний аналіз змін фауни, зокрема на основі колекцій, які представляють надійні (верифіковані) дані, як це зроблено для Черкащини [Zagorodniuk 2023].

3. Дослідження окремих груп і видів

Існує низка праць щодо екології ссавці регіону, зокрема й екофізіології та біоценотичної ролі ссавців, які проводяться, передусім, зоологами Дніпровського національного університету, що знайшло своє відображення у підручнику «Функціональна зоологія» [Пахомов & Булахов 2012].

Дослідження окремих груп — особливість передусім черкаської школи Сергія Самарського, про яку є публікація в цьому бюлетені [Гаврилук *et al.* 2022]. Прикладами є дослідження Анатолія Волоха щодо екології бобрів, Анастасії Горбенко щодо міжвидових взаємин ховрахів, Катерини Сологор щодо фауни та екології кажанів, Андрія Вискушенка щодо дрібних ссавців меліоративних систем, Миколи Євтушевського щодо біології оленів тощо (загалом 14 дисертацій). Всі ці доробки — це десятки публікацій.

Важливо, що в Подніпров'ї робили одні зі своїх перших досліджень Василь Абеленцев (кажани), Яків Зубко (сліпачки), і таких прикладів є багато. Великий набір магістерських дисертацій по мисливській фауні регіону продукують молоді колеги-мисливствознавці з Запорізького університету (зокрема, про краніологічну мінливість вовків та оленів, про стан популяцій більшості видів мисливських звірів, як хижих, так і ратичних).

4. Матеріали конференцій

Мисливські конференції відіграли значну роль у розвитку знань про ссавців регіону, зокрема завдяки наявності у Черкасах мисливської лабораторії¹ [Загороднюк 2024] — одного з найпродуктивніших центрів мисливствознавства, фахівці якого незмінно брали участь у таких форумах, зокрема першій конференції з розвитку мисливського господарства (1968) та другій (1973).

Конференції циклу «Зооценоз» — цінне джерело відомостей з екології й біоценотичної ролі ссавців. Їх щодвароки, починаючи з 2001 р., проводять дніпровські колеги; на сьогодні відбулося 13 зустрічей (остання у 2025 р.) з виданням відповідних збірників праць, доступних online (URL).

Теріологічні форуми — унікальний майданчик обміну даними. У регіоні проведено чотири теріологічні зустрічі, в середньому з частотою раз на 10 років. Серед них — нарада УТТ в Черкасах 1984 р. і три Теріошколи 1995, 2008 та 2019 рр., у т.ч. дві перші з них відбулися у Канівському природному заповіднику і одна — на Хортиці (звіт про останню див.: [Очеретна *et al.* 2019]). Традиція кожної теріошколи — презентація історії та поточного стану знань регіональних досліджень, що нерідко має продовження й у відповідних оглядових публікаціях та стимулюванні нових доробків і розвідок.

Післямова

Історія досліджень ссавців Середнього Подніпров'я — це потужний потік наукових публікацій найрізноманітніших напрямів, частина з яких навіть недоступна в мрях для інших регіонів, зокрема стосовно екології, надто функціональної. З іншого боку, тут мало досліджень, пов'язаних із моніторингом фауни, винятком з чого є окремі території заповідного фонду. Очевидно, що новий огляд фауни регіону важливо починати з біогеографії.

Література

- Барабаш-Никифоров, И. И. 1927. К маммологической характеристике степной полосы Украины. I. Ungulata. Копытные. *Записки Днепропетровского ИИО*, 117–132.
- Барабаш-Никифоров, И. И. 1928. *Нариси фауни степової Наддніпряниці (колишньої Катеринославщини)*. Державне видавництво України, Дніпропетровське, 1–137. URL
- Булахов, В. Л., О. Е. Пахомов. 2006. *Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia)*. Вид-во Дніпропетровського ун-ту, Дніпропетровськ, 1–356. URL
- Волох А. М. 2014. *Охотничьи звери Степной Украины. Книга 1*. ФЛП Гринь Д.С, Херсон, 1–412. ISBN (невід.) URL
- Волох, А. М. 2016. *Охотничьи звери Степной Украины. Книга 2*. ФЛП Гринь Д.С, Херсон, 1–573. ISBN 978-966-930-113-0 URL
- Гаврилюк, М., І. Митяй, В. Стригунов. 2022. Сергій Левкович Самарський — керівник школи з вивчення хребетних Середнього Придніпров'я. *Novitates Theriologicae*, 14: 279–282. URL
- Галака, Б. А. (ред.). 1968. *Первая научная конференция по развитию охотничьего хозяйства Украинской ССР. Тезисы докладов (Киев, 10–12 июня 1968 г.)*. Минлесхоз УССР [и др.], Киев, 1–284.

¹ Повна назва — Черкаська дослідна станція звірівництва та мисливствознавства.

- Свстаф'єв, І. Загороднюк. 2025. Комахоїдні (Lipothyphla) Лівобережної України та Криму: аналітичні матеріали по фауни та екології. *Theriolgia Ukrainica*, **29**: 3–64. [CrossRef](#)
- Євтушевський, М. Н. 2012. *Мисливські тварини України на волі та в вольєрах*. Вертикаль, Черкаси, 1–375. [URL](#)
- Євтушенко, Є. Х. До історії вивчення теріофауни Криворіжжя в ХХ столітті. В кн.: Сметана, М. Г. (ред.). *Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть: Матеріали Всеукраїнської зоологічної конференції*. І.В.І., Кривий Ріг, 7–9. ISBN 966-7682-10-2
- Загороднюк, І. (ред.). 2022а. *Теріологія в Україні. Частина 1. 100 визначних дослідників минулого*. Українське теріологічне товариство та ННПМ НАН України, Київ, 1–368. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 14). [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. (ред.). 2022б. *Теріологія в Україні. Частина 2. Директорія сучасних теріологів*. Українське теріологічне товариство та ННПМ НАН України, Київ, 1–292. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 15). [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. 2024. Мисливствознавство та мисливські лабораторії в Україні за 100 років: трансформації ідей та інституцій. *Theriolgia Ukrainica*, **27**: 146–169. [CrossRef](#)
- Задорожна, Г., М. Трифанова. 2023. Чужорідні види ссавців району природного заповідника «Дніпровсько-Орільський». *Theriolgia Ukrainica*, **26**: 29–42. [CrossRef](#)
- Зубко, Я. 1930. Матеріали до вивчення фауни ссавців Полтавщини. *Труди Харківського товариства дослідників природи*, **55** (2): 21–52. [URL](#)
- Мілютін, М. Г. 1930. Матеріали до фауни Mammalia Дніпропетровської округи. *Труди Харківського товариства дослідників природи*, **55** (2): 77–111. [URL](#)
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського університету, Київ, 1–230.
- Очеретна, К., Н. Лебедева, М. Ползик. 2019. Дика теріофауна в умовах трансформованих ландшафтів: звіт про 26 Теріошколу (Хортиця, 2019). *Theriolgia Ukrainica*, **18**: 151–158. [CrossRef](#)
- Пахомов, О. Є., В. Л. Булахов. 2012. *Функціональна зоологія: підручник*. Вид-во Дніпропетр. ун-ту, Дніпропетровськ, 1–392. ISBN 978-966-551-334-6. [URL](#)
- Пономаренко, О., В. Ветров, М. Трифанова, Г. Задорожна. 2022. Знахідки бабака степового у Дніпропетровській та Полтавській областях. *Novitates Theriologicae*, **13**: 83–87. [CrossRef](#)
- Стригунов, В. 2022. Євтушенко Єлизавета Христіанівна — дослідниця теріофауни Криворіжжя і прилеглих територій. *Novitates Theriologicae*, **15**: 51–53.
- Korobchenko, M., I. Zagorodniuk. 2016. Mole-rat from Khortytsia in the light of morphological and geographical relations between *Spalax zemni* and *S. microphthalmus*. *Proceedings of the Theriological School*, **14**: 84–94. [CrossRef](#)
- Zagorodniuk, I. 2023. Dynamics of collection accumulation: estimation of research efforts on the example of the mammal fauna of the Cherkasy region, Ukraine. *Theriolgia Ukrainica*, **26**: 167–175. [CrossRef](#)

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Матеріали до історії теріологічних досліджень у Середньому Подніпров'ї: бібліографічні дані (1850–1990). — Огляд ключових праць щодо теріофауни та інших досліджень ссавців Середнього Подніпров'я. Загальний обсяг наявних праць фахового рівня може бути оцінений у 500–700, і вони включають як фауністичні, так і екологічні дослідження, а також дослідження щодо господарського значення та екофізіології. Наведено чотири групи джерел: (1) базові праці щодо фауни, включаючи праці початку 20 ст. і сучасні бібліографічні огляди, (2) дослідження у галузі фауністики та біології окремих груп ссавців, (3) матеріали регіональних конференцій, що були всеукраїнськими або й міжнародними, (4) дослідження сучасного стану та змін теріофауни, включаючи «червонокнижні» і чужорідні види та історичні зміни теріофауни регіону.